

Чорнобильське досьє КГБ

Це — перша книга такого роду, підготовлена й видана в Україні. Вона присвячена одній із найбільших техногенних катастроф в історії людства — Чорнобильській. Є речі, що про них просто не можна, неприпустимо писати відсторонено, з холодним серцем. Чорнобиль і війна на сході України — тут найперші. Проте хоча видання, про яке ми стисло розповімо, за жанром формально є величезним, фундаментальним збірником документів (1200 сторінок!) з чорнобильської проблематики за 1986—1991 рр., але немає жодних підстав стверджувати про «байдужість» упорядників й укладачів цієї книги. Навпаки, документи підібрані у збірнику з таким розрахунком, аби показати читачеві, ба більше — цілій українській спільноті, як діяли люди, влада, працівники станції у виняткових, екстремальних умовах життя і смерті, порятунку мільйонів людей (ціною власного життя) від глобальної катастрофи.

Але показано все це цікаво й насправду специфічно: крізь призму донедавна абсолютно закритих матеріалів (зведень, рапортів, донесень «нагору», довідок) чиновників КДБ різного рівня — від найвищого (керівники служби Степан Муха, Микола Голушко звітували перед Володимиром Щербицьким — великий масив таких документів наведений у книзі) до районного та міського.

Отже, однотомник (містить 210 документів, всі публікуються вперше) названо «Чорнобильське досєє КГБ. Суспільні настрої. ЧАЕС у поставарійний період» (побачимо, що саме суспільним настроям в Україні 1986—1991 рр., тому, як КДБ вивчав, фіксував їх, намагався вплинути на ці настрої, присвячена значна частина документів).

Видання спільно підготовлене Інститутом історії України НАН України (відповідальний редактор — академік Валерій Смолій, упорядники — Олег Бажан, Володимир Бірчак, Геннадій Боряк), Галузевим державним архівом Служби безпеки України та Українським інститутом національної пам'яті.

У передмові Олега Бажана зазначається, що «новелізація законодавства, а саме прийняття у квітні 2015 р. Закону України «Про доступ до архівів репресованих органів комуністичного тоталітарного режиму 1917—1991 років» відкрила можливості для введення в науковий обіг нових, раніше невідомих, архівних документів радянських спецслужб. Сподіваємось, що ця архівна революція дозволить вивести на новий рівень вивчення Чорнобильської аварії та її наслідків». Думається, що нова книга, про яку йдеться, справді допоможе виконати це завдання. Провідна тема однотомника — постчорнобильське життя у фокусі КГБ, суспільні настрої, повсякдення, заходи з ліквідації наслідків катастрофи (спецслужба у своїх документах висвітлювала їх розгорнуто та докладно). Наведено інформування органами держбезпеки «вищих» інстанцій про стан ЧАЕС, вжиті заходи з підвищення безпечної експлуатації об'єкта «Укриття», про ситуацію в зоні відчуження. Окрему увагу упорядників зосереджено на відтворенні моделі ситуативної поведінки різних груп людей після оприлюднення інформації про ядерне лихо та на реакції світової спільноти на Чорнобильську трагедію.

Це — загального плану тези. Але, очевидно, читачеві цікаво буде ознайомитися з конкретними, раніше «цілком таємними» документами, наведеними у виданні. Тому перейдемо до розгляду таких документів.

Зі змісту проаналізованих матеріалів неспростовно випливає, що «інформацію про техногенну катастрофу, спричинену вибухом і подальшим руйнуванням четвертого енергоблоку Чорнобильської АЕС в ніч на 26 квітня 1986 року, партійно-державним керівництвом СРСР та радянськими спецслужбами було відразу віднесено до категорії таємної. Як свідчать архівні документи, Комітет держбезпеки УРСР негайно взявся розробляти та впроваджувати

цілий комплекс спеціальних заходів із засекречення відомостей про аварію. В одному з перших повідомлень Управління КДБ по м.Києву та Київській області, надісланих до КДБ СРСР вже 26 квітня 1986 року, зазначалося: «З метою недопущення витоку інформації, розповсюдження неправдивих та панічних чуток, організований контроль вихідної кореспонденції, обмежений вихід абонентів на міжнародні лінії зв'язку». У перші дні після аварії керівництво КДБ УРСР, нехтуючи необхідністю інформувати населення про ядерне лихо, більше переймалося перевіркою версії про можливий «диверсійний намір», залучивши до відповідних оперативних заходів 67 агентів та 56 «довіrenих осіб».

Сподіваючись применшити масштаби трагедії, співробітники органів держбезпеки вважали за необхідне не розголошувати у пресі та приватних розмовах причини аварії на 4-му енергоблоці ЧАЕС; вичерпні дані про характер та обсяги руйнувань; інформацію про характер та склад суміші, виверженої із зруйнованого реактора під час вибуху; відомості про рівень радіоактивного забруднення у приміщеннях атомної електростанції та у 30-кілометровій зоні; діапазон дезактиваційних робіт у ході ліквідації наслідків аварії; статистику захворювань на променеvu хворобу серед персоналу станції. Як впливає з документів книги, існував засекречений наказ Міністерства охорони здоров'я СРСР, продубльований українським республіканським міністерством, згідно з яким смертельна променева хвороба мала обов'язково реєструватися лікарями як «вегето-судинна дистонія», «серцева недостатність», «хронічний бронхіт» тощо. КДБ суворо стежив за дотриманням цієї вимоги!

Все це свідчило лише про одне: для влади, як і десятиліттями раніше, ціна людського життя лишалася жахливо низькою, по суті, нульовою. Люди чудово знали, відчували це — і КДБ знав, що народ це розуміє. Звідси: пильне, «недріманне око» «органів», які вважали своїм обов'язком фіксувати (а потім інформувати відповідні партійні структури), про що говорять «трудаці», що вони відчують після катастрофи, як розуміють дії Партії та Уряду. Про настрої людей — сотні сторінок книжки. Звісно, для цього доводилось утримувати цілу армію «таємних агентів», «негласних помічників», «позаштатних співробітників», які інформували органи буквально про все. Люди, які дозволяли собі нелояльні висловлювання, «брались в изучение» (дослівний термін з матеріалів спецслужби), з ними проводилися

«профілактичні» бесіди тощо. Суспільні настрої співробітники держбезпеки знали справді добре.

Переживання людей пройшли шлях від шокової розгубленості, паніки, хронічної тривоги до прояву реакції відчуженості, настороженості та недовіри. У настроях киян та переселенців із 30-кілометрової зони відчуження дедалі більше стали спостерігатись образливі випадки на адресу влади. Так, рішення компартійного керівництва УРСР провести на Хрещатику першотравневу демонстрацію 1986 року спровокувало громадське обурення. Наприклад, об'єкт ДОР (російською: «дело оперативной разработки») заявив агентів КДБ буквально наступне: «У нас сотні, тисячі гинуть, і хоч би що, людське життя не має ціни. Вони спеціально організували демонстрацію, щоб показати, що все в порядку, а радіація — це повільна смерть».

До речі, знаходимо у збірнику ще один характерний документ, що має стосунок до цієї першотравневої демонстрації — неспростовного свідчення аморальності Системи. Голова КДБ УРСР С. Муха 29 квітня 1986 р. доповідає Першому секретарю ЦК Компартії України В.Щербицькому: «Поступающая в КГБ СССР информация свидетельствует о том, что подготовка к празднованию 1 Мая проходит в исключительно здоровой политической обстановке в республике, в атмосфере высокой общественно-политической и трудовой активности трудящихся по выполнению исторических решений XXVII съезда КПСС» (стиль, від якого ми вже відвикли за останні 30 років...). І далі: «Комитетом госбезопасности республики и его органами на местах разработаны и осуществляются конкретные мероприятия, направленные на своевременное добывание информации о замыслах противника, выявление и срыв разведывательно-подрывных акций спецслужб и антисоветских центров империалистических государств». Про життя, здоров'я, долю людей, яких виводитимуть на Хрещатик, — ані слова.

А що ж стверджували оці зазначені «антирадянські центри» та «ворожі націоналістичні осередки бандерівської еміграції за кордоном» у ті трагічні постчорнобильські часи? Стверджували, що катастрофа на ЧАЕС — це початок невиліковної, найімовірніше, останньої кризи Системи, яка продемонструвала свою колоніальну сутність, антиукраїнськість, духовну, технологічну та соціальну неспроможність. Саме так і сталося. Тепер ми знаємо, що Чорнобильське лихо було передвісником близького розпаду СРСР.

Тому що люди збагнули, чому воно сталося і які глобальні, аж ніяк не місцеві або відомчі та особистісні (недбалість персоналу, технічні помилки тощо) — фактори це лихо спричинили.

Чимало документів оповідають про настрої переселенців з міста Чорнобиль, що зазнали в ті дні страшного удару. Так, пенсіонерка Н.Смоліна, переселенка із Чорнобиля у місто Бородеянка на Київщині, розповіла в бесіді з «джерелом» КДБ: «В Чернобыль мы никогда не вернемся, так нам заявили. Все осталось там, пусть то немного, но все необходимое для жизни было, а теперь мы голые, нищие, никому не нужные, одни слова и бесконечная ложь» (з повідомлення начальника УКДБ УРСР по м. Києву та Київській області Л. Бихова першому секретарю Київського обкому КПУ Г. Ревенку, 1 липня 1986 р.; таких висловлювань лише в цьому конкретному документі — десятки).

* * *

Головний зміст книги — не в тому, як у добу Чорнобильського лиха працював КДБ. А в тому, що крізь специфічну призму документів «органів» показано, як саме змінювалась у 1986—1991 роках свідомість суспільства, світогляд людей. Безумовно, ціна цього розуміння зависока. Але тільки такі зміни й лише вони — найнадійніша запорука кінця нелюдської Системи. Про це — увесь збірник.